

МУГАЛЛИМ ҲАМ ЎЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИҶ

ISSN 2181-7138

№ 2/1 2021 жыл

Илимий-методикалық журнал

Редактор:

А. Тилегенов

Редколлегия аъзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ
Кеңесбай АЛЛАМБЕРГЕНОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ
Өсербай ӨЛЕЎОВ
Асқар ДЖУМАШЕВ
Кеңесбай ДАУЛЕТЯРОВ
Гўлнара ЖУМАШЕВА
Батырбек КАИПБЕРГЕНОВ
Амангелди КАМАЛОВ
Сарсен КАЗАХБАЕВ
Гулмира КАРЛЫБАЕВА
Сабит НУРЖАНОВ
Уролбой МИРСАНОВ
Арзы ПАЗЫЛОВ
Зухра СЕИТОВА
Айдын СУЛТАНОВА
Тажибай УТЕБАЕВ
Ризамат ШОДИЕВ
Ойбахор ШАМИЕВА
Бекзод ХОДЖАЕВ
Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Гулрухсор ЭРТАШЕВА

Шўлкемлестириўшилер:

**Қарақалпақстан Республикасы
Халық билимлендириў
Министрлиги, ӨЗПИИИ
Қарақалпақстан филиалы**

**Ўзбекстан Республикасы
Министрлер Кабинети
жанындағы Жоқарғы
Аттестация Комиссиясы
Президиумының 25.10.2007
жыл (№138) қарары менен
дизимге алынды**

**Қарақалпақстан Баспа сўз ҳәм
хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге
алынды №01-044-санлы гуўалық
берилген.**

**Мәнзил: Нөкис қаласы,
Ерназар Алакөз көшеси №54
Тел.: 224-23-00
e-mail: uzniipnkkf@umail.uz,
mugallim-pednauk@umail.uz,
www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz**

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған үзиндилер «Мугаллим ҳәм ўзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шарт. Журналға 5-6 бет көлеминдеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледи. Мақалада келтирилген мағлўматларға автор жуўапкер.

МАЗМУНЫ

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Усаров Ж.Э., Расулов А.Н. Иктисодиёт билимини такомиллаштиришнинг назарий асослари	4
Усаров Ж.Э., Бобоходжаева Л. Аралаш таълим шаклини кластер ёндашувлар асосида такомиллаштиришнинг ўзига жиҳатлари	10
Тошов М.Ж. Умумтаълим мактабларида маънавий ва маърифий тарбия ишларини мониторинг қилишнинг ўзига хос хусусиятлари	13
Эшнаев Н.Ж. Суицид ва унинг ижтимоий-психологик омиллари	20
Абдалова С.Р. Таълим сифати: муаммолар, фикр ва мулоҳазалар, таклиф ва тавсиялар	24
Тўрақулов Б.Н., Бахтиёров Р.М. Мутахассисларни тайёрлашда касбий фаолиятнинг ўзига хос хусусиятлари	29
Рахманова М.Қ., Миржалилова Б. Б. Касб таълими талабаларининг педагогик интеграция асосида ижтимоий мослаштириш омиллари	33
Мусурманов Р. Мактаб ва ота-оналар ҳамкорлиги дарс интизомига нисбатан ўқувчиларнинг ижобий муносабатлари гаровидир	38
Мирзаева С.Р. Талаба валеологик онгининг психологик ҳимоя механизмлари билан детерминантлашуви	42
Мирзахимова Г. Бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашда мустақил таълимнинг ўрни	47
Исламова М. Ш. Касбий дунёқарашни шакллантириш асослари	50
Жуманова Ф.У. Бўлажак ўқитувчи – бўлажак тарбиячи ҳамдир	54
Asadullaeva M. A. Inklyuziv ta'limda musiqa terapiya	57
Усаров Ж.Э., Абдусаматова Ш.С. Талабаларнинг ўзини ўзи ривожлантириш компетенцияларни шакллантириш	60
Abduxamidov S. M. San'at asarlari vositasida badiiy-estetik tafakkurini rivojlantirishning art-terapiya usullari	64
Egnazarova G.O. Ta'lim muassasasining innovatsion faoliyatini joriy etish xususiyatlari	66
Элмурзаева Н.Х. Педагогические требования к организации образовательного процесса в специализированных государственных образовательных учреждениях	69
Тошов М.Дж. Развитие здоровьесберегающей компетенции специалистов профессионального образования	75
Элмурзаева Н.Х., Суяров А.М. Самообразование личности в процессе профессиональной подготовки студента	77

ТИЛ ҲАМ ӘДЕБИЯТ

Эгамбердиева Ф. Эссе жанридаги материалларда тил ва услуб масалалари	83
Egamberdiyeva F.O. Matn yaratish usullari	87
Бурханов А.А., Абдужалилова М.М. Лексические особенности просторечия русского языка	92

МУСИҚИЙ ТАЪЛИМ

Қаюмов Ж. С. Шашмақомга бахшида умр	96
Юнусов О. Ф. Ўзбек ашулчилигига мос маҳаллий ва ижрончилик миллий услублар	99
Лутфуллаев А.Қ. Ёшлар тарбияси ва мусиқа санъати	103
Юнусов О.Ф. Бўлажак мусиқа ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантиришда Вокал фанининг аҳамияти	106
Xalilova M. M., Isoqova G. A. Musiqa madaniyati darslarida musiqa savodi faoliyati	108

БАСЛАЎШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

Қурбонова М. Мустақил ишларни ташкил этиш асосида бошланғич синф ўқувчиларининг ўқув-билиш компетенцияларини шакллантиришга йўналтирилган методлар	112
Sayfullayeva I.Q. Nutqida kamchiligi bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirishda art-texnologiyalarning o'rni	116
Raxmonov A.R. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijtimoiy pedagogik moslashuvchanligida ota-onalarning rolini oshirish masalasi	119
Абдужалилова Ш. Бошланғич синф ўқувчиларини янги маффуравий тарбиялаш омиллари	122
Йўлдошев О.А. Бошланғич синфларда техноген цивилизациядан фойдаланишнинг педагогик шарт-шароитлари	125
Abduxamidov S.M. Bolalar uchun art-terapiya usullarining imkoniyatlari	129

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ХАМ РУЎХИЙЛЫК ТИЙКАРЛАРЫ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

О'таев А. Yo. Talabalar siyosiy madaniyatini takomillantirish omillari	132
Qodirov I.D. Tarix fanini o'qitish samaradorligini oshirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish	136
О'таев А.Ҳ. Alisher Navoiyning siyosiy qarashlari	140
Mahkamova Sh. R. Insoniyat evolyutsiyasida musiqa san'atining tutgan o'rni	144
Юнусов О. Г. Опера хонандалик санъатининг ривожланиш тарихидан	148
Равшанов Ж.Ф. Формирование некоторых ключевых компетенций на уроках истории	156

МУСИҚИЙ ТАЪЛИМ

ШАШМАҚОМГА БАХШИДА УМР

Қаюмов Ж. С.

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институтини “Муסיқа таълими ва дефектология” кафедраси ўқитувчиси

Таянч сўзлар: шашмақом, илм, фан, санъат, устоз, муסיқий ижрочилик, таълим, тарбия, ўзбек халқ муסיкаси.

Ключевые слова: шашмақом, наука, предмет, искусство, устоз, наставник, музыкальное исполнительство, образование, воспитание, узбекская народная музыка.

Key words: shashmaqom, science, science, art, teacher, music performance, education, upbringing, Uzbek folk music.

Хаётимизда икки мукаддас соҳа борки, булар илм ва санъатдир. Албатта бу соҳаларда тозалikka, ҳалолликка жуда эътибор бериш лозим. Илм ва санъат инсонни фақат яхшиликка, эзгуликка, тўғри йўлга бошлайди. Айниқса, муסיқа санъати инсон руҳиятига шифобахш ва тана саломатлиги учун фойдалилиги билан бошқа санъат турларидан ажралиб туради. Абу Ҳомид Ғаззолий муסיқа ҳақида шундай фикр юритган, яъни муסיқа қандайдир бир ахборот эмас; балки инсонга қачонлардир табиат томонидан сингдирилган туйғу - Оллоҳга муҳаббатни уйғотади: “Билгилки, инсон қалби сир-синоатлар қони ва жавоҳирот манбаидир, бироқ улар бу ерда темир ва тошдаги оташ ёки ер остидаги сув мисоли яшириндир.

Бу сир-синоатларни самодан ўзга нарсга ёрдамида очиш мумкин эмас. Негаки, қалб манзилига эшитиш орқалигина бориш мумкин ва маҳзун, таносуб оҳанглар уларни ташқарига олиб чиқадилар”, –деганлар.

Энди, бундай муסיқий хуш оҳангларни, мумтоз наволарни халққа етказиб берувчилар кимлар? Албатта, Худо томонидан берилган туғма истеъдод соҳиблари, ўзларининг машаққатли меҳнатлари билан, сабр-тоқатлари, маҳоратли устозлар этагини маҳкам тутиб, уларнинг меҳрига сазовор бўлган хонандаю-созандалардир.

Келтирилган барча фазилатларни ўзида мужассам этган устоз созанда, Бухоро мақомдон устозларнинг сўнги етук намоёнчаси, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган устоз, мураббий Маъруфжон Тошпўлатовдир. У тилла нохун танбурчилардандир. Яъни, тирноқда чалинадиган созларнинг ўта моҳир чолғучиларини “тилла нохун созанда”, дейиш халқ орасида анъанага айланган. У нафақат танбур, балки сато, ғижжак, доира ва бошқа чолғуларни ҳам юксак маҳорат билан ижро этган. Бундан ташқари, ёшларга ҳам шу созларда ижрочиликнинг нозик сир-синоатини ўргата олувчи меҳрибон мураббий ҳам бўлган. У ўзининг беназир танбур чалиш услубига

эгаллиги билан Бухоро мақом ижрочилик мактабини такомиллаштириш ва тарғиб қилишда ўзининг бекиёс хиссасини қўшган. Албатта, устознинг етук созанда бўлиб етишишида ўлканинг қадимий маданий муҳити ва устозларнинг таъсири жуда катта бўлган.

Бухоро шашмақоми мушқилот йўлларининг катта билимдони ва унинг хазинабони бўлган Маъруфжон Тошпўлатов 1897-йилда Бухорога яқин бўлган Чор-Бакир қишлоғида, хунарманд қосиб оиласида туғилган. Маъруфжоннинг оталари жуда оташин мусиқа шайдоси бўлган ва бу фазилат унинг ўғлига ҳам ўтган. Бўлғуси санъаткор 6-7 ёшларида доира чалишни машқ қила бошлайди. Фарзандининг мусиқага бўлган майлини сезган отаси Маъруфжонни ўша даврнинг машхур созандаси, вобкентлик Абдукарим Танбурийга шогирдликка беради. Маъруфжон Тошпўлатов бу даргоҳда тўққиз йил хизмат қилиб унда танбур, сато ва доира сингари бир қатор миллий чолғуларида куй чалишни ўрганиб олади ва мумтоз мусиқамиз гултожи шашмақомнинг сиру-асроридан воқиф бўлади. Бу даврга келиб шашмақомнинг чолғу йўлларини мустақил ижро этади ва устозига жўр бўлиб, базм кечаларда иштирок эта бошлайди. Кейинчалик, Ота Жалол, Ота Ғиёс, Мирзо Назруллои Танбурий Левига Ҳофиз, Уста Шоди, Домла Ҳалим, Қори Нажим, Қори Камол, Ҳожи Абдурахмон, Тоҳиржон Давлатзода каби забардаст мақом билимдонларидан сабоқ олиб, ўзи ҳам устоз даражасига етишади.

Ўнгдан чапга В.Успенский, Ота Жалол Носиров, Ота Ғиёс Абдуғани ўғли, Ниёз Ражаб зода. Юкорида: Домла Ҳалим Ибодов, Маъруфжон Тошпўлатов

1921-йили Бухорода Абдурауф Фитрат ташаббуси билан ташкил этилган Ўрта Осиёда ягона Шарқ мусиқа мактаби очилади. Бу мактабнинг илк муаллимлари қатори моҳир танбурчи М.Тошпўлатов ҳам бор эди. У кишидан сабоқ олиб таниқли санъаткор даражасига етишганлар сафида Мухтор Ашрафий, Хайри Изомов, Товур

Жумаев, Иброҳим Ҳамроев, Аюб Қодиров, Эргаш Шуқуруллаев номларини фахр билан тилга олиш мумкин. Устоз умрининг охиригача, яъни 1982 йилгача Бухоро санъат билим юртида хизмат қилди. У чолғу созлари бўлимида фаолият кўрсатиб, мақом ансамбли синфини бошқарди. Машхур танбурчи, жонкуяр мураббий, Бухоро шашмақоми мушқилоти асл нухаси билимдони, Маъруфжон Тошпўлатовнинг хайрли ишларини бугунги кунда унинг истеъдодли шогирдларидан Ариель Бобохонов, Ўлмас Расулов, Ориф Атоев, Раҳматилла Иноятов, Эшпўлат Ортиқов, Ҳикмат Нёмазов, Шоди Шарипов, Толиб Темиров каби санъаткорлар давом эттирмоқдалар.

Энди устоз санъаткор Маъруфжон Тошпўлатовнинг ижодига тўхталсак: мақом шўъбаларини шогирдларига бутун мураккаблиги билан ўргатиш ва шу асосда шашмақом умрини узайтириш ниятида астойдил хизмат қилган. Бу соҳада Юнус Ражабий билан ҳамкорлик қилиб, самарали натижаларга эришган.

Улар ҳамкорликда Бухоро шашмақоми мушқилот-чолғу йўлларини нотага тушираётган эдилар. Устоз “Ироқ” мақомидан “Муҳаммаси ироқ” ни чала бошлади. Юнус Ражабий эса унинг оҳангини нотага тушира кетди. Мазкур шўбанинг икки сарҳона ва бозгойини ёзиб олишга бир ярим соатча вақт кетди. Устоз мазкур “Муҳаммаси ироқни” уч хил ижрода чалиб кўрсатди. Биринчи ҳолатда Тохиржон Давлатзода, иккинчи кўринишда машҳур танбурчи Ҳожи Абдурахмон Умаров ва учинчиси эса ўз устози Абдукарим Вобкентий йўли эди. Нотага кўчириш учун учинчи ижро йўли танланди. Шундай машаққатли ижодий жараёнда Шашмақомнинг “Наво”, “Дугоҳ”, “Сегоҳ” ва “Ироқ” мақомлари мушқилот чолғу қисмларининг қарийб барча шўбалари нотага ўтказилдики, булар “Ўзбек халқ мусикаси” (Бухоро мақомлари) бешинчи жилдда 1959 йилда нашрдан чиқди. Ўша даврларда мақом ижрочилари бир қадар эътибордан четда қола бошлаган эди. Шундай шароитда ҳам М.Тошпўлатов ўзи севган касбига, Шашмақомга ва сирдошу - кадрдон танбурига эътиқодини заррача сусайтирмади.

Маъруфжоннинг ижро дастури жуда кенг бўлиб, бу ижроларнинг баъзи намуналари Ўзбекистон радиосининг олтин хазинасида, баъзилари унинг шогирдлари ва фарзандларининг уйларида сақланмоқда. Шулардан: Таснифи Рост, Гардуни Рост, Муҳаммаси Рост, Муҳаммаси Ушшоқ, Таснифи Бузрук, Гардуни Бузрук, Таснифи Наво, Таржеъ Наво, Гардуни Наво, Муҳаммаси Наво, Муҳаммаси Баёт, Муҳаммаси Ҳусайний, Таснифи Дугоҳ, Муҳаммаси Дугоҳ, Муҳаммаси Чоргоҳ, Таснифи Сегоҳ, Гардуни Сегоҳ, Муҳаммаси Сегоҳ, Муҳаммаси Ажам, Таснифи Ироқ, Таржеъ Ироқ ва бошқа асарлар.

Жуда мўътабар ёшга етганида ҳам обрўли мураббий сифатида ёшларга илм беришдан тўхтамаган, умрининг охиригача Бухоро шашмақоми эски мактабининг жонли намунаси сифатида фаолият кўрсатган устоз М.Тошпўлатовнинг ҳаёти ва ижодига ҳар бир инсон ҳавас қилса арзийди. Ўзбекнинг ўзига хос маданияти, санъатини кейинги авлодларга етказиш, ўлмас маданий қадриятларимизни эъзозлашда М.Тошпўлатовга ўхшаган устозларнинг фаолияти катта аҳамиятга эгадир. Маданиятимизни янада ривож топишида устозларимиз меросидан фойдаланишимиз ва уни кенг тарғиб қилишимиз давримизнинг муҳим вазифаларидандир.

Адабиётлар:

1. T.Ortiqov. Musiqa o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. T.2010 y.
2. H.Nurmatov, N.Yo'ldosheva « O'zbek xalq musiqasi ijadiyoti» o'quv qo'llanma. - T. : «G'ofur G'ulom» nashriyoti, 2007 y.
3. Маҳкамова, Ш. Р. (2020). Хазрат Навоийнинг мусикий тафаккури. Science and Education, 1(Special Issue 4), 215-222.
4. G. Sharipova «Musiqa metodikasi». - T.«O'zbekiston faylasuflar» nashriyoti, 2012 y
5. Маҳкамова, Ш. Р. (2020). Музыка илми ва ислом дини: талкин муаммоси. Academic research in educational sciences, (3).
6. Асадуллаева М.А. “Халқ таълими” Ёшларни маънавий тарбиялашда кўшиқчилик санъатининг тугган ўрни.2020-№3.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада Бухоро шашмақоми мушқилот йўлларининг катта билимдони ва унинг хазинабони бўлган Маъруфжон Тошпўлатовнинг ҳаёти ва ижодий фаолиятдан қисқача маълумотлар келтирилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье приведены краткие сведения о жизни и творчество великого знатока инструментальной части Бухарского Шашмақома Маъруфжона Ташпұлатова.

SUMMARY

This article gives a brief overview of the life and work of Marufjon Toshpulatov, a great scholar of the Bukhara Shashmaqom problem and its treasurer.

Т. Н. Қары Ниязий атындағы Өзбекстан педагогикалық
илим-изертлеў институтының Ж. Орынбаев атындағы
Қарақалпақстан филиалы

**«МУҒАЛЛИМ ХӘМ ҮЗЛИКСИЗ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ» № 2/1**
Нөкис — 2021

Басып шығыўға жуўапкер:

А. Тилегенов

Баспаға таярлаған:

А. Тилегенов, Н. Абдукаримов

Оригинал-макеттен басыўға рухсат етилди 12.04.2021. Форматы 60x84^{1/16}

«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.

Шэрти б.т. Нашр. т. Нусқасы 2000. Буйыртпа №

«NISO POLIGRAF» ШК босмахонасида босилди.

Тошкент ш., Ҳ. Бойқаро, 51